

The Approach of Ummat Journal to the Formulation of the Economic Principles in the Constitution of the Islamic Republic of Iran

Ehsanollah Khadivi^{*}, Alireza Mollaiy Tavani^{}**

Hamidreza Basiratmanesh^{*}, Seyed Mahmood Sadat Bidgoli^{****}**

Abstract

A review of research conducted in the field of the history of the drafting of the Constitution of the Islamic Republic of Iran shows the prominent role of justice-seeking tendencies in writing the principles of the economic-oriented constitution. With the victory of the Islamic Revolution, one of the most urgent matters was to determine the principles of the political system, the frameworks governing it, and the basic structures of the new system. Accordingly, Imam Khomeini tasked the interim government with forming a Constituent Assembly. After the draft constitution was prepared, political parties and groups criticized it by issuing statements and writing letters. The Ummat magazine, based on its similarities with the ruling Islamist groups, especially in the period before the victory of the Islamic Revolution, helped to consolidate the dominant Islamic discourse and to establish the main lines of the Iranian economic system based on the three sectors of the state,

^{*} Ph.D. Candidate in History of Islamic Revolution, Department of Islamic Revolution, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran (Corresponding Author),
Arsham.akhavan2014@gmail.com

^{**} Professor, Department of Intellectual and Cultural History of Iran, Faculty of Iran History, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS), Tehran, Iran, alirezamollaiy1350@gmail.com

^{***} Assistant Professor, Department of Islamic Revolution, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran, basirat1341@yahoo.com

^{****} Associate Professor, Department of Islamic Revolution, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran, m.sadat@yahoo.com

Date received: 20/07/2024, Date of acceptance: 18/03/2025

cooperative, and private sectors, as well as clarifying the status of ownership in the economic principles of the new constitution.

Keywords: Constitution, economic principles, ownership, militant Muslim movement, Ummah magazine.

Introduction

The present research aims to examine the role and impact of the discourse of the "Ommat" newspaper (the organ of the Jonbesh-e Mosalmanan-e Mobarez or the Movement of Militant Muslims) on the process of formulating and ratifying the economic principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran.

Materials & Methods

The research method is discourse analysis, and the data collection tool is a library-based approach. With the victory of the Islamic Revolution, the drafting of a new constitution emerged as an unavoidable necessity. Imam Khomeini tasked the Interim Government with preparing a draft. Following its publication, extensive critiques were made by various groups. Among them, the Ommat newspaper, as the representative of the Movement of Militant Muslims (a faction of Islamic leftists influenced by thinkers such as Ali Shariati and Taleghani), sought to influence the nascent constitution with its own discourse on economics and property. By providing a brief overview of the historical process of drafting the constitution (from the Interim Government to the Assembly of Experts), this article demonstrates that the intellectual atmosphere on the eve of the revolution was saturated with various discourses, which Bashiriyeh categorizes into four main groups: Islamic fundamentalists (e.g., the Islamic Republic Party with the central signifier of "Political Islam"), liberals (with the central signifier of "Republic"), Islamic leftists (e.g., the Movement of Militant Muslims with the central signifier of "Councils"), and secular leftist parties (with the central signifier of "Anti-Imperialism").

Discussion & Result

The Ommat newspaper belonged to the third discourse. Initially, Ommat opposed the conventional formation of a Constituent Assembly (and later the Assembly of Experts), believing that under conditions of colonial and reactionary influence and a lack of full public awareness, such elections and assemblies could not represent the true demands of the Mostaz'afin (the disinherited). Nevertheless, the Movement of

Militant Muslims participated in the elections for the Assembly of Experts and introduced candidates, though none of its main candidates (such as Habibollah Peyman) were elected. Following the elections, the newspaper accused the Islamic Republic Party of electoral fraud and monopolistic tendencies. The economic content and positions of the Ommat newspaper largely reflected the ideas of Habibollah Peyman, the Secretary-General of the Movement. In his works (such as "Perspectives on Property, Labor, and Capital from an Islamic Viewpoint"), Peyman, influenced by the Marxist labor theory of value (though with an Islamic veneer), criticized private ownership of natural resources and exploitation. From his perspective, Islam does not permit exclusive private ownership of natural resources and God-given wealth, and "property" should be limited only to the direct product of an individual's labor. He advocated for extensive government authority in the economy, nationalization of industries, appropriation of surplus production from individuals, and development of the public sector. During the period of reviewing the draft and later the principles ratified by the Assembly of Experts, Ommat consistently articulated its positions through publishing articles and holding panel discussions. The newspaper deemed both the initial draft and the principles ratified by the Assembly of Experts as lacking the "doctrinal spirit" and being insufficiently anti-imperialist and justice-seeking. The most significant economic concerns raised in Ommat included: opposition to private ownership of mechanized means of production and factories, emphasis on "God-Ownership" (Khoda-Maleki – ownership by God and society over resources), the necessity of specifying instances of extravagance and exploitation in the law, prohibition of assembly-line industries, banning usury in the banking system, and advocating for a council-based system. After the conclusion of the Assembly of Experts' work, the Movement of Militant Muslims, in a statement, while endorsing the generalities of the constitution and encouraging participation in the referendum, called for its amendment and completion, offering specific proposals in the realms of economics (such as distinguishing legitimate from illegitimate private sectors, limiting ownership to the product of labor, and prohibiting hoarding [Kanz]) and politics (such as collectivizing leadership and guaranteeing freedoms). Following the referendum, Ommat considered its affirmative vote conditional upon future amendments and, upon Imam Khomeini's announcement regarding the necessity of revision, hoped the Movement's proposals would be included in an "amendment to the constitution".

Conclusion

The article finds that although Ommat was unsuccessful in fully and precisely incorporating its desired concepts (such as God-Ownership) into the constitution, it played a significant role as a "catalyst" in the discursive atmosphere of that era. By articulating signifiers such as "justice," "Mostaz'afin," and "anti-imperialism" around the central signifier of "revolutionary Islam," it contributed to consolidating the dominant justice-seeking discourse and was influential in solidifying the general outlines of the economic system based on three sectors (state, cooperative, and private in Article 44), legitimizing personal ownership derived from labor (Article 46), and prohibiting extravagance (Article 43). However, Ommat's economic outlook was primarily influenced by a superficial reading of Marxist concepts such as exploitation and distributive justice and did not provide a clear picture of an alternative economic development model. This perspective was not without influence in the formation of a kind of state capitalism in the subsequent years. The Ummat magazine, based on its similarities with the ruling Islamist groups, especially in the period before the victory of the Islamic Revolution, helped to consolidate the dominant Islamic discourse and to establish the main lines of the Iranian economic system based on the three sectors of the state, cooperative, and private sectors, as well as clarifying the status of ownership in the economic principles of the new constitution.

Bibliography

- Ummat. (1979). *Organ-e Jonbesh-e Mosalmanan-e Mobarez* [Periodical, Complete Collection]. Tehran. [In Persian]
- Bashiriyeh, Hossein. (2008). *Dibacheh-i bar Jame'eh-shenasi-e Siyasi-e Iran: Dowreh-e Jomhuri-ye Eslami-e Iran* [Preface to the Political Sociology of Iran: The Era of the Islamic Republic of Iran]. Tehran: Naghsh-e Mo'aser Publications. [In Persian]
- Paaydaar, Habibollah. (1962). *Do Asl az Sosialism-e Mardom-e Iran* [Two Principles from the Socialism of the People of Iran]. Tehran: Entesharat-e Shiyeh-ye No. [In Persian]
- Paaydaar, Habibollah. (1977). *Bardasht-hayi darbareh-ye Malekiyat, Kar va Sarmayeh az Didgah-e Eslam* [Perceptions Regarding Ownership, Labor, and Capital from an Islamic Perspective]. Tehran: Tashayyo'. [In Persian]
- Pishnahad-e Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami [Proposed Constitution of the Islamic Republic]. (1979). Prepared and arranged by the Legal Council of the Jonbesh-e Mosalmanan-e Mobarez. Tehran: Entesharat-e Jonbesh. [In Persian]

333 Abstract

- Tavanaayan Fard, Hassan. (1980). Naqd va Barresi-ye Osool-e Eqtesadi-ye Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami-e Iran [Critique and Analysis of the Economic Principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran]. Tehran: Ghesst Publications. [In Persian]
- Jafarzadeh, Mohammad Kazem. (2017). "Tahlil-e Mohtavayi-ye Nashriyeh-ye Ummat; Organ-e Rasmi-ye Jonbesh-e Mosalmanan-e Mobarez (1358-1359)" [Content Analysis of the Ummat Periodical; The Official Organ of the Jonbesh-e Mosalmanan-e Mobarez (1979-1980)] (Master's thesis). Yazd University, Yazd, Iran. [In Persian]
- Jafarian, Rasul. (2003). Jaryan-ha va Sazeman-ha-ye Mazhabi-Siyasi-e Iran; Az ru-ye Kar Amadan-e Mohammad Reza Shah ta Piruzi-ye Enqelab [Religious-Political Currents and Organizations in Iran; From the Rise of Mohammad Reza Shah to the Victory of the Revolution]. Tehran: Pajouheshgah-e Farhang va Andisheh-ye Eslami. [In Persian]
- Chilcote, Ronald H. (2008). Theories of Comparative Politics (Vahid Bozorgi, Trans.). Tehran: Entesharat-e Rasa. (Original work published 1994). [Persian Translation]
- Hajilari, Abdolreza. (2001). Konkashi dar Taghir-e Arzesh-ha pas az Piruzi-ye Enqelab-e Eslami [An Inquiry into Value Changes After the Victory of the Islamic Revolution]. Tehran: Nashr-e Ma'aref. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah. (1999). Sahifeh-ye Imam [The Book of the Imam] (Vol. 6). Tehran: Mo'asseseh-ye Tanzim va Nashr-e Asar-e Imam Khomeini. [In Persian]
- Rahmani, Qodratollah, & Hamidi, Amir. (2022). "Tasir-e Andisheh-ha-ye Sosialisti bar Tadvin va Negaresh-e Osool-e Eqtesadi-ye Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami-e Iran" [The Influence of Socialist Thought on the Formulation and Writing of the Economic Principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran]. Journal of Legal Research, 102, 361-388. [In Persian]
- Rahbari, Mehdi. (2012). Mashruteh-ye Nakam: Ta'ammoli dar Royaru-yi-ye Iranian ba Chahreh-ye Janusi-ye Tajaddod [The Incomplete Constitutional Revolution: A Reflection on Iranians' Confrontation with the Janus Face of Modernity]. Tehran: Kavir Publications. [In Persian]
- Sahabi, Ezzatollah. (2020). Ba Tarikh dar Sahneh: Goftogu ba Mohandes Ezzatollah Sahabi [On Stage with History: A Conversation with Engineer Ezzatollah Sahabi] (Compiled by Hamid Basiratmanesh). Tehran: Mo'asseseh-ye Chap va Nashr-e Orouj. [In Persian]
- Soltani, Ali Asghar. (2021). Qodrat va Gofteman va Zaban [Power, Discourse, and Language]. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Soltani, Nasser. (2018). Asnad-e Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami: Maqalat va Yaddasht-ha-ye Ruznameh-ha va Majalleh-ha [Documents of the Constitution of the Islamic Republic: Newspaper and Magazine Articles and Notes]. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
- Salehi Najafabadi, Abbas, & Sohrabi, Mohammad. (2018). "Dalayel-e Hezhmonik Shodan-e Gofteman-e Gharb-setizi dar Miyan-e Roshanfekran-e Iran dar Daheh-ye 40 va 50" [Reasons for the Hegemonization of the Anti-Western Discourse Among Iranian Intellectuals in the 1960s and 1970s]. Political Science Quarterly, 44, 137-160. [In Persian]

- Safari, Arash. (2024). *Peydayesh-e Mafahim-e Eslami-e Siyasi dar Iran-e Mo'aser* [The Genesis of Political Islamic Concepts in Contemporary Iran]. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Taheri Kia, Hamed. (2021). *Iran be Su-ye Jomhuri-ye Eslami: Maydan-e Sayal dar Sal-ha-ye Astaneh-i (1358-1360)* [Iran Towards the Islamic Republic: A Fluid Field in the Threshold Years (1979-1981)]. Tehran: Naqd-e Farhang Publications. [In Persian]
- Mohaqeq, Mohammad Javad. (2005). "Nezam-e Eqtesadi az Manzar-e Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami-e Iran" [The Economic System from the Perspective of the Constitution of the Islamic Republic of Iran]. *Ma'rifat Journal*, 89, 31-44. [In Persian]
- Mollayi Tavani, Alireza. (2016). *Gofteman-e Tarikh-negari-ye Rasmi-ye Dowreh-ye Pahlavi piramun-e Reza Shah* [The Discourse of Official Historiography in the Pahlavi Period Regarding Reza Shah]. Tehran: Pajouheshgah-e Olum-e Ensani va Motale'at-e Farhangi. [In Persian]
- Mansouri, Jahangir. (2007). *Qanun-e Asasi-e Jomhuri-ye Eslami-e Iran Mosavvab-e 1358* [The Constitution of the Islamic Republic of Iran Ratified in 1979]. Tehran: Dowran Publications. [In Persian]
- Nouzari, Hosseinali. (2000). *Surat-bandi-ye Moderniteh va Post Moderniteh* [The Formulation of Modernity and Postmodernity]. Tehran: Naghsh-e Jahan Publications. [In Persian]
- Nouraei, Mahdi. (2019). "Qanun-e Asasi-e Iran Chegulah be Tasvib Resid?" [How Was Iran's Constitution Ratified?]. *Asr-e Andisheh Monthly*, 22, 62-67. [In Persian]
- Yahyayi, Ahmad. (2011). *Tahlil-e Gofteman Chist?* [What is Discourse Analysis?]. Tehran: Bina. [In Persian]
- Interview with Habibollah Paymand (Peyman). (September 12, 2023).
- Ayandegan Newspaper. (August 1, 1979), p. 12.
- Enqelab-e Eslami Newspaper. (August 10, 1979), p. 5.
- Jomhuri-ye Eslami Newspaper. (July 16, 1979), p. 2.

رویکرد نشریه امت به تدوین اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

احسان الله خدیوی*

علیرضا ملائی توانی**، حمید بصیرت منش***، سید محمود سادات بیدگلی****

چکیده

بررسی پژوهش‌های انجام شده در حوزه تاریخ تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشان دهنده نقش برجسته اندیشه‌ها و گرایش‌های عدالت‌خواهانه در نگارش اصول اقتصادمحور قانون اساسی می‌باشد. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، یکی از ضروری‌ترین امور، تعیین اصول نظام سیاسی، چارچوب‌های حاکم بر آن و ساختارهای اساسی نظام جدید اعم از اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بود. بر این اساس، امام خمینی، دولت موقت را مأمور تشکیل مجلس مؤسسان و زمینه‌سازی برای تدوین قانون اساسی نمود. پس از تهیه پیش‌نویس قانون اساسی، مردم، احزاب و گروه‌های سیاسی از طریق صدور بیانیه و همچنین تهیه جزوه و نامه نگاری به نقد گسترده آن دست زدند. نشریه امت نیز بر مبنای اشتراکاتی که با گروه‌های اسلام‌گرا حاکم به‌ویژه در دوران پیش از پیروزی انقلاب اسلامی

* دانشجوی دکتری تاریخ گرایش انقلاب اسلامی، گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، Arsham.akhavan2014@gmail.com
کد ارکید: ۵۷۱۱-۸۴۳۲-۰۰۵-۰۰۰۹

** استاد، گروه پژوهشی تاریخ فکری و فرهنگی ایران، پژوهشکده تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، alirezamollaiy1350@gmail.com
کد ارکید: ۱۱۴۴-۰۵۴۳-۰۰۴-۰۰۰۹

*** استادیار، گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران، basirat1341@yahoo.com
کد ارکید: ۱۷۶-۰۱۷۶-۵۴۹۱-۰۰۲-۰۰۰۹

**** دانشیار، گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران، am.sadat@ri-khomeni.ac.ir
کد ارکید: ۱۸۹۹-۶۲۰۸-۰۰۳-۰۰۰۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

داشت، به تثبیت گفتمان غالب اسلامی و قوام یافتن خطوط عمده نظام اقتصادی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی و نیز روشن شدن وضعیت مالکیت در اصول اقتصادی قانون اساسی جدید، یاری رساند. هدف این مقاله کمک به شناخت گفتمان نشریه اُمت و میزان اثرگذاری نشریه اُمت؛ ارگان جنبش مسلمانان مبارز بر روند تدوین و به‌ویژه تصویب اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی می‌باشد. روش تحقیق در این مقاله، بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان و ابزار گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: قانون اساسی، اصول اقتصادی، مالکیت، جنبش مسلمانان مبارز، نشریه اُمت.

۱. مقدمه

قانون اساسی به عنوان عالی‌ترین سند حقوقی یک نظام سیاسی، بیان‌گر اصول و پایه‌های بنیادین حاکم بر نظام مستقر، ساختارهای مهم و اساسی، سلسله مراتب هنجاری، جایگاه و حدود قدرت سیاسی از یک سو و تضمین‌کننده حقوق و آزادی‌های عمومی شهروندان یک کشور از سوی دیگر است (نورایی ۱۳۹۸: ۲۲). با نمایان شدن نشانه‌های پیروزی نهضت اسلامی، یکی از ضروری‌ترین امور، تعیین اصول نظام سیاسی، چارچوب‌های حاکم بر آن، ساختارهای اساسی نظام جدید و اساسی‌سازی حقوق و آزادی‌های عمومی و حدود هر یک از این حقوق و نحوه تضمین آن‌ها بود.

با درک این ضرورت، امام خمینی در ماه‌های منجر به پیروزی و پس از ورود به ایران، اهمیت تدوین قانون اساسی جدید و تغییر بنیادین در ساختارهای نظام سیاسی پیشین را در مصاحبه با خبرنگاران یادآور شد (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۶: ۵۱۴). بر این مبنای، رهبر انقلاب در حکم انتصاب مهدی بازرگان به ریاست دولت موقت، وی را مأمور تشکیل مجلس مؤسسان و زمینه‌سازی برای تدوین قانون اساسی نمود (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۳: ۵۴).

این مقاله به دنبال بررسی نگاه اُمت به موضوع مالکیت و دیگر مواضع اقتصادی این نشریه و میزان اثرگذاری آن بر روند تدوین اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی است. اصول گنجانده شده در قانون اساسی نشان‌دهنده نگرش حاکمیت به مسأله اقتصاد و نوع اقتصاد حاکم بر کشور متناسب با پذیرش جامعه و حاکمیت سیاسی است. با پیروزی انقلاب اسلامی هر کدام از گفتمان‌ها و نحله‌های فکری کوشیدند مؤلفه‌های آرمانشهر مدنظر خود را وارد قانون اساسی کنند. غلبه گرایش عدالتخواهی در میان روحانیون و روشنفکران مذهبی که از آنان به عنوان «تئوری‌سازان اقتصاد ایران در دوره گذار انقلابی» یاد

خواهد شد، جو فکری و سیاسی حاکم میان نیروهای انقلابی، خواست توده‌های محروم جامعه و رویکرد مثبت اسلام به مسأله عدالت و برابری سبب شد که این اصول در فصل اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برجسته شوند. در اصل سوم قانون اساسی بر تحقق کرامت و ارزش والای انسان و انجام مسئولیتِ خطیر او در برابر خداوند پافشاری و با یادآوری تکلیف نظام اسلامی بر به‌کارگیری همه امکانات دولت در جهت ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی، تأکید شده است (منصوری، ۱۳۸۶: ۸). بر این اساس در اصول اقتصادی قانون اساسی، بر پیش‌بینی زمینه‌های اجرایی تحقق اهداف عالی نظام نوپای اسلامی در تسهیل حرکت انسان به سوی کمال پافشاری گردیده است (محقق، ۱۳۸۴: ۱۹).

روش تحقیق در این مقاله، بهره‌گیری از روش تحلیل گفتمان و ابزار گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای است و شامل بررسی کتاب‌ها، نشریات و مقالات مرتبط با موضوع پژوهش می‌شود. هدف این مقاله کمک به شناخت هرچه بیشتر گفتمان نشریه و میزان تأثیر آن در ساماندهی اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی است.

در مورد نشریه اُمت پژوهش‌هایی انجام یافته که از مهمترین آن‌ها می‌توان به پایان‌نامه محمدکاظم جعفرزاده با عنوان: «تحلیل محتوایی نشریه اُمت؛ ارگان رسمی جنبش مسلمانان مبارز ۱۳۵۹-۱۳۵۸» اشاره کرد. وی با بهره‌گیری از مقالات مندرج در نشریه به تحلیل مواضع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، این جریان فکری پرداخته است؛ رویکرد وی معرفی جنبش مسلمانان مبارز، نهضت خداپرستان سوسیالیست و تلاش فعالان این نحله فکری در تلفیق اسلام با اندیشه‌های آرمان‌گرایانه سوسیالیسم است.

عبدالرضا حاجیلری در کتاب خود با عنوان «کنکاشی در تغییر ارزش‌ها پس از پیروزی انقلاب اسلامی» تلاش کرده است با بررسی مطبوعات در دو مقطع زمانی ۱۳۶۰ و ۱۳۷۵ تغییر ارزش‌ها را از ارزش‌های فرامادی به مادی و فرامادی به ملی نشان دهد و لذا با رویکردی فرهنگی به بررسی تغییر ارزش‌ها پرداخته و اشاراتی به وقوع انقلاب اسلامی هم دارد که طی آن با نگرش فرهنگی به عوامل فرهنگی و با نگرش جامعه‌شناختی به تحولات قشربندی و گروه‌های اجتماعی توجه نموده است.

مقاله پیش‌رو با بهره‌گیری از دستاوردهای مطالعات پیشین در این زمینه، و با تمرکز بر روی مواضع اقتصادی مطرح شده در ارگان مطبوعاتی جنبش مسلمانان مبارز که طیف وسیعی از انقلابیون مذهبی را (از هواداران مجاهدین خلق اولیه و شریعتی گرفته تا علاقه‌مندان به طالقانی) در بر می‌گرفت در زمان تدوین قانون اساسی، می‌کوشد به بررسی و

معرفی گفتمانی که اُمت نمایندگی می‌کرد، در میان گفتمان‌های مطرح در دوران انتشار آن نشریه پردازد.

۲. تدوین قانون اساسی؛ یک روایت کوتاه تاریخی

بر پایهٔ مأموریت رهبر انقلاب به دولت موقت برای زمینه‌سازی تدوین قانون اساسی، در فروردین ۱۳۵۸ هیئت دولت طی مصوبه‌ای اقدام به تأسیس «شورای عالی طرح‌های انقلاب» کرد و اساسنامهٔ آن را به تصویب رساند. به موجب مادهٔ دوم این اساسنامه «تهیهٔ طرح قانون اساسی بر مبنای ضوابط اسلامی و اصول آزادی» از وظایف شورای عالی طرح‌های انقلاب قلمداد گردید. برای این منظور طرح اولیهٔ پیش‌نویسی که به وسیلهٔ چند تن از حقوق‌دانان تهیه شده بود در اختیار دولت موقت قرار داده شد (وبگاه مرکز پژوهش‌های مجلس). پیش‌نویس اولیهٔ قانون اساسی جمهوری اسلامی در قالب ۱۵۱ اصل برای ملاحظهٔ امام خمینی در اختیار ایشان قرار گرفت و پس از تغییرات اندکی همچون شرط شیعه بودن رئیس‌جمهور و حذف شدن نشان شیر و خورشید از پرچم ایران از جانب رهبر انقلاب، به تصویب شورای انقلاب رسید (سحابی، ۱۳۹۹: ۳۸۵) و نهایتاً و به‌طور رسمی برای اطلاع عموم منتشر گردید. پس از انتشار پیش‌نویس پیشنهادی، مردم، احزاب و گروه‌های سیاسی از طریق صدور بیانیه، تهیه جزوه و نامه‌نگاری به بازخوانی و نقد گستردهٔ آن دست زدند. با تصویب لایحهٔ قانونی انتخابات مجلس بررسی قانون اساسی توسط شورای انقلاب، این انتخابات در ۱۲ مرداد ۱۳۵۸ برگزار شد که با مشارکت پنجاه و هفت درصدی واجدان شرایط، ۷۳ نفر برای بررسی پیش‌نویس قانون اساسی انتخاب و به مجلس خبرگان راه یافتند.

با اعلام جایگزینی مجلس خبرگان قانون اساسی (با ترکیبی محدود) به جای مجلس مؤسسان توسط شورای انقلاب، گردانندگان نشریهٔ اُمت با این استدلال که به دلیل نفوذ استعمار و ارتجاع هنوز مردم ایران ناتوان از مشارکت در انتخاباتی آزاد و مستقل می‌باشند، با طرح پرسش‌هایی با این تصمیم موافقت نمودند:

چگونه می‌خواهیم پیش از آزاد کردن مردم از نفوذ و سلطهٔ استعمار و ارتجاع به انتخابات عمومی و روش‌های پارلمانی رو بیاوریم؟ آیا در نفوذ اجتماعی سرمایه‌داری وابسته و ارتجاع و مزدوران امپریالیسم شک دارید؟ [...] آیا همهٔ مردم، همهٔ امکانات تشخیص درست و انتخاب آزاد را در اختیار دارند؟ [...] ما در ایران که انقلاب با

سرعتی بی سابقه به پیروزی رسیده است و آگاهی و شعور و وجدان انقلابی در همه اقشار، توسعه کامل نیافته و نیروهای ارتجاعی و وابسته به استعمار ریشه عمیق و نفوذ گسترده دارند و از یک حزب پیشتاز و فراگیر محروم هستیم، چگونه باید به خود اجازه دهیم که سرنوشت قانون اساسی و مکتب و انقلاب را به مجلس [مؤسسان منتخب مردم] بسپاریم؟ [...] در حالی که بینش و فرهنگ انقلابی حتی در سطوح روشنفکری جامعه در حالت ضعف و نارسایی است، آیا تشکیل یک مجلس مؤسسان یا ملی که مظهر انقلاب ایران و مکتب و ایدئولوژی انقلاب و خواست‌های اساسی مردم باشد، امکان‌پذیر است؟ انداختن جنبش انقلابی خلق مسلمان ایران به مسیر مبارزات پارلمانی قبل از حل تضاد اصلی با امپریالیسم و نابودی پایگاه‌های آن و کنترل کامل نیروهای ارتجاعی، اشتباه بزرگی است که نتیجه آن به باد دادن تجربیات گران‌بهای جنبش و فداکاری‌ها و جانبازی‌های فرزندان انقلابی خلق است (نشریه اُمت، ش ۱۰، ص ۲).

در مطلبی دیگر، اُمت با تأکید بر این نکته که قانون اساسی آینده می‌بایست دو اصل حاکمیت و مالکیت «خلق مستضعف» را در تمامی زمینه‌ها به طور صریح و قاطع تضمین نماید، وصول به این هدف را از راه تشکیل مجلس مؤسسان «به شیوه معمول»، به سختی مورد تردید قرار داد و با یادآوری ضرورت بهره‌مندی از «انقلابات اجتماعی معاصر» دستیابی به قانونی ضدامپریالیستی و ضداستعماری را با «در پیش گرفتن شیوه‌های پارلمانی» ناممکن دانست (ش، ۱۱، ۷).

گردانندگان اُمت در مقاله‌ای با نام «کدام نماینده؟ برای کدام قانون اساسی؟» ضمن تأکید دوباره بر ناآگاهی عمومی و با انتقاد تلویحی از اعتماد و رأی تمایل اکثریت بزرگ جامعه ایران به روحانیون انقلابی و با این پیش‌بینی که نامزدهای گروه‌های اسلام‌گرایی چون جنبش مسلمانان مبارز بخت چندان برای پیروزی نداشتند و اکثریت قاطع منتخبان مجلس خبرگان را روحانیون تشکیل خواهند داد، نسب به خطر انحصارگرایی درون جریان اسلام‌گرا و «تبعیت‌های کورکورانه و اندیشه‌های قالبی و قشری در میان توده» هشدار دادند (ش ۱۶، ۱).

با این حال، به رغم نظر حبیب‌الله پیمان، دبیر کل جنبش مسلمان مبارز که پیش‌نویس قانون اساسی را «مکتبی» نمی‌دانست و باور داشت که «روح ایدئولوژی اصل و انقلابی اسلام در آن حضور ندارد» (روزنامه آیندگان، ۱۰ مرداد ۱۳۵۸، ۱۲). این جمعیت سیاسی در ائتلاف با گروه‌هایی نظیر سازمان مجاهدین خلق ایران، جاما و سازمان اسلامی شورا

(ساش)، به معرفی نامزد و شرکت در انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی پرداخت. نامزدهای این ائتلاف در تهران عبارت بودند از:

- ۱- آیت الله سید محمود طالقانی ۲- دکتر حبیب الله پیمان ۳- دکتر علی اصغر حاج سیدجواد ۴- مسعود رجوی ۵- دکتر نظام الدین قهاری ۶- مهندس عزت الله سحابی ۷- دکتر طاهر صفارزاده ۸- دکتر علی گلزاده غفوری ۹- دکتر ناصر کاتوزیان ۱۰- دکتر عبدالکریم لاهیجی (ش ۱۵۸).

افزون بر این جنبش مسلمانان مبارز در برخی استان‌ها نامزدهای خود را معرفی نمود:

آذربایجان شرقی (حسن افتخار، احمد حنیف نژاد)، خراسان (محمد تقی شریعتی، طاهر احمدزاده، [شیخ] علی تهرانی، منصور بازرگان، سیروس سهامی)، همدان (عزت الله رادمنش)، سیستان و بلوچستان (مولوی عبدالعزیز)، بوشهر (محمد مهدی جعفری)، تهران (حسین علی منتظری، عزت اله خلیلی)، مازندران (ابوذر ورداسی، محمد محمدی گرگانی، علی اکبر مرزناک) و گیلان (حسن لاهوتی، محمد محمدی گیلانی) (ش ۸۷).

با پایان انتخابات و بنا بر اطلاعیه شماره ۷۰ ستاد انتخابات در فرمانداری تهران، دبیرکل جنبش مسلمانان مبارز با کسب ۱۶۴۶۴۴ رأی در رتبه پانزدهم قرار گرفت. این در حالی است که سید محمود طالقانی با ۲۰۱۶۸۵۱ رأی نفر اول شد و علی محمد عرب با ۱۳۰۵۱۳۶ رأی به عنوان نفر دهم به مجلس خبرگان قانون اساسی راه یافت. طاهره صفارزاده با ۱۰۱۷۸۸ رأی (رتبه ۲۲) و حسن توانائیان فرد با ۷۵۳۵۲ رأی (رتبه ۲۶) دیگر نامزدهای اصلی جنبش بودند که از راهیابی به این مجلس باز ماندند (روزنامه انقلاب اسلامی، ۱۹ مرداد ۱۳۵۸، ۵). با اعلام نتایج انتخابات و عدم راهیابی نامزدهای جنبش مسلمانان مبارز به مجلس خبرگان قانون اساسی، این گروه با انتشار بیانیه‌ای جریان اسلام‌گرای پیروز و به‌ویژه حزب جمهوری اسلامی را به تقلب، اعمال نفوذ، تضییع حقوق رقبا، انحصارگرایی و سوءاستفاده از نام و جایگاه رهبر انقلاب اسلامی متهم کرد (ش ۱۸، ۷) در این مطلب، که در حقیقت نامه‌ای سرگشاده خطاب به امام خمینی است، امضاءکنندگان ضمن لبیک گفتن به دعوت رهبری انقلاب به شرکت در انتخابات مجلس بررسی قانون اساسی، مسأله اصلی خود را چنین عنوان نمودند:

مسأله اصلی برای طرفداران، این است که حزب برنده انتخابات که چند ماه از تأسیس آن نیز بیشتر نمی‌گذرد، چگونه می‌تواند بدون این که همه چیز خود را به شما منتسب سازد در اکثر نقاط کشور حائز اکثریت گردد؟ و آیا این استفاده شایسته‌ای از خون ده‌ها

رویکرد نشریهٔ اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۴۱

هزار شهید انقلاب ایران که در اعتماد عمومی به شخص آن حضرت منعکس گردیده است، محسوب می‌شود؟ (همان، ۷)

۳. گفتمان‌های مطرح در زمان تدوین قانون اساسی

غالب تحولات اجتماعی و تاریخی ایران در اساس ریشه در دو گفتمان سنت‌گرایی و تجددگرایی دارند. پیش از ورود به بحث ضرورت دارد تعریف مقدماتی و موردنظر دربارهٔ گفتمان بیان گردد. اندیشه‌های جدید برای گفتمان اهمیتی به اندازهٔ خود تاریخ قائلند. منظور از گفتمان «مجموعه‌ای از قواعد بی‌نام و نشان تاریخی است که در زمان و فضایی که دوران معینی را می‌سازد و برای قلمرو اجتماعی، جغرافیایی و یا زبانی مشخص، همواره شرایط کارکرد بیانی را تعیین می‌کند» (رهبری، ۱۳۹۱: ۱۷). از نگاه مک دانیل «گفتمان پدیده، مقوله یا جریان اجتماعی است. به تعبیر بهتر گفتمان جریان و بستری است که دارای زمینهٔ اجتماعی است» (نوذری، ۱۳۷۹: ۲۰۵). گفتمان از منظر زبان‌شناختی هم مجموعه‌ای است از جمله‌ها که در چارچوب یک پیام زبانی عرضه می‌شود (ملایی، ۱۳۹۵: ۵). هر گفتمان دو وجه تمایز دارد: نخست، وجه بیرونی یا آشکار گفتمان که همان ساختار زبان‌شناختی متن یا کلام است؛ دوم، وجه درونی و پنهان گفتمان که همان عوامل برون‌متنی و برون‌زبانی است، یعنی بافت و موقعیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فکری و فرهنگی که مهم‌ترین وجه گفتمان است (یحیایی، ۱۳۹۰: ۶۱).

در حقیقت گفتمان، شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن دربارهٔ جهان و فهم آن (یا فهم یکی از وجوه آن) می‌باشد. در تحلیل گفتمان نظریه و روش به یکدیگر پیوند خورده‌اند و پژوهشگر برای اینکه بتواند از تحلیل گفتمان به منزلهٔ روش مطالعه تجربی استفاده کند باید پیش فرض‌های اساسی فلسفی آن را بپذیرد (یورگنسن، ۱۳۸۹: ۲۴). به باور لاکلو و موفه، هدف نظریهٔ گفتمان فهم امر اجتماعی است به مثابهٔ برساختی اجتماعی. به نظر این دو مفصل‌بندی (articulation) هرگونه عملی به شمار آورده می‌شود که رابطه‌ای را میان مؤلفه‌ها تثبیت کند، به نحوی که هویشان در نتیجهٔ عمل مفصل‌بندی دستخوش تغییر شود. آن کلیت ساختار یافتهٔ ناشی از عمل مفصل‌بندی را «گفتمان» می‌نامند. (منظور از مفصل‌بندی، قرار دادن پدیده‌هایی در کنار یکدیگر است که به طور طبیعی در کنار هم قرار ندارند) (سهرابی، ۱۳۹۷: ۱۶۴).

پس از سرنگونی حکومت پهلوی نیروهای سیاسی و اجتماعی عمده‌ای آزاد شدند و برای تصرف بلوک قدرت و یا مشارکت در آن به نزاع با یکدیگر پرداختند. تقسیم‌بندی بشیریه از نیروها و سازمان‌های سیاسی در سال‌های نخستین پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به‌ویژه زمان بررسی و تدوین قانون اساسی که بر اساس آن در رویارویی نیروهای سکولار، مذهبی، راست و چپ، گروه‌بندی شده‌اند، می‌تواند مفید واقع شود:

احزاب و گروه‌های بنیادگرای اسلامی که نماینده گروه‌های سنت‌گرا بوده‌اند، آن‌هایی بودند که به تحول از نظام سلطنتی به حکومت جمهوری قانع نبوده، بلکه خواستار ترکیب مذهب و سیاست و تأسیس حکومت دینی و اجرای احکام از طریق نظام سیاسی بودند. مهم‌ترین تشکل این گروه، حزب جمهوری اسلامی بود که در سال ۱۳۵۷ (یک هفته پس از پیروزی انقلاب) تأسیس شد. بر اساس مرامنامه این حزب «حاکمیت ناشی از خداوند است و همه قوانین و مصوبات می‌باید مبتنی بر شرع اسلام و رهبری و ریاست کشور می‌باید در دست فقها قرار گیرد» (بشیریه، ۱۳۸۷: ۲۸).

تشکل‌های دیگر از این دست عبارت بودند از جامعه روحانیت مبارز تهران، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی. نشانه‌های مهمی که در این گفتمان سنت‌گرا مفصل‌بندی شده‌اند عبارتند از «اسلام»، «روحانیت»، «فقه» و «ولایت فقیه» که در مجموع اصول اعتقادی و شیوه‌های رفتاری آن را تعیین می‌کنند (سلطانی، ۱۴۰۰: ۱۳۷). در این میان «اسلام سیاسی»، دال مرکزی نشانه‌های دیگر بوده است. گروه دیگر احزاب و گروه‌های لیبرال طبقه متوسط بودند که بشیریه آنان را جزء سکولارها قرار می‌دهد. هسته اصلی این دسته از احزاب و گروه‌ها را اپوزیسیون قدیم محمدرضا شاه تشکیل می‌داد و مهم‌ترین خواست آنان، تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی از طریق محدود کردن ساختار قدرت سیاسی و ایجاد نوعی مشروطیت یا جمهوری بود. حکومت جمهوری و دموکراسی پارلمانی خلاصه خواست آنان بود. مهم‌ترین تشکل این گروه، جبهه ملی بود که خود شامل حزب ایران و حزب ملت ایران می‌شد. با پیروزی انقلاب، جبهه ملی خواستار تصویب قانون اساسی جدیدی به سبک قانون اساسی کشورهای دموکراتیک اروپای غربی شد (روزنامه کیهان، ۳ تیر ۱۳۵۸، به نقل از بشیریه، همان: ۲۹). تشکل‌های دیگر از این دست عبارت بودند از نهضت آزادی (با گرایش‌های مذهبی)، و گروه جنبش به رهبری علی اصغر حاج سیدجوادی که با کانون نویسندگان و جمعیت حقوق‌دانان ایران، پیوند نزدیکی داشت. نشانه‌های مهمی که در این گفتمان لیبرال مفصل‌بندی شده‌اند، عبارتند

رویکرد نشریهٔ اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۴۳

از «مردم»، «قانون» و «آزادی» که حول دال مرکزی «جمهوری» شکل گرفته بود. احزاب چپ‌گرای اسلامی، سومین گروهی هستند که بشیریه مورد توجه قرار می‌دهد. این دسته از احزاب و گروه‌ها با گسترش ایدئولوژی اسلام سیاسی در بین روشنفکران و تحصیل‌کردگان طبقهٔ متوسط جدید، پیش از پیروزی انقلاب تکوین یافته بودند. اسلام سیاسی روشنفکران رادیکال گرایش‌های شبه‌سوسیالیستی و غرب‌ستیزانه داشت و سنت اسلامی را به شیوه‌ای انقلابی تعبیر و تفسیر می‌کرد (همان: ۳۱). مهم‌ترین شکل این گروه جنبش مسلمانان مبارز، جنبش انقلابی مردم ایران (جاما) و سازمان مجاهدین خلق بودند. شعار اصلی آنان «دموکراسی شورایی» یعنی استقرار شوراهای اسلامی در همهٔ مؤسسات و نهادهای دولتی بود. جنبش مسلمانان مبارز، خواستار ملی کردن صنایع، سلب مالکیت‌های بزرگ و انجام اصلاحات ارضی بود (اُمت، ۲۴ مرداد ۱۳۵۸، ۱). نشانه‌های مهمی که در این گفتمان که حد واسط سنت‌گرایی و تجددگرایی قرار می‌گیرد، مفصل‌بندی شده‌اند، عبارتند از «اسلام» و «مردم» که گرداگرد دال مرکزی «شوراها» شکل گرفته بود.

احزاب و گروه‌های هوادار سوسیالیسم آخرین دسته از گروه‌هایی هستند که بشیریه به آنان می‌پردازد. خواست‌های اصلی نیروهای چپ، ملی کردن صنایع، و قطع رابطه با امپریالیسم آمریکا و اعطای حقوق خودمختاری به اقوام و اقلیت‌های قومی بود. مهم‌ترین تشکل این گروه حزب توده، سازمان چریک‌های فدائی خلق (اکثریت و اقلیت)، سازمان پیکار و سازمان جوانان انقلابی بودند. نشانه‌های مهمی که در این گفتمان تجددگرا مفصل‌بندی شده‌اند، عبارتند از «کارگران» و «اقلیت‌های قومی» که حول دال مرکزی «امپریالیسم‌ستیزی» شکل گرفته بود. بازخوانی مطالب منتشر شده در مطبوعات آن دوران از جمله نشریهٔ اُمت، به دریافت روح حاکم بر تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و ترسیم فضا و گفتمان در حال شکل‌گیری، یاری می‌رساند (همان، ۳۱).

۴. اُمت و تدوین قانون اساسی

جنبش مسلمانان مبارز که از نزدیک‌ترین گروه‌های چپ‌گرای مسلمان به حاکمیت اسلام‌گرای برآمده از انقلاب بود پس از انتشار پیش‌نویس قانون اساسی با انتشار مقالات و پرداختن به اصول پیشنهادی در ارگان مطبوعاتی خود به صورتی جامع به تدوین قانون اساسی آیندهٔ ایران واکنش نشان داد. این جمعیت سیاسی که در همه‌پرسی تعیین نظام به «جمهوری اسلامی» رأی «آری»، داده بود خواستار شکل‌گیری «نظام سیاسی مبتنی بر

شوراهای اسلامی و سیاست عدم تمرکز و دادن حق تصمیم‌گیری به مردم شد» (أمت، ش ۲، ص ۴).

مبانی فکری و رهیافت‌های سیاسی جنبش مسلمانان مبارز به گونه‌ای نه چندان منسجم از آراء علی شریعتی و سید محمود طالقانی متأثر بود (شاهدی، ۱۴۰۰: ۶۷). جنبش مسلمانان مبارز پس از انتشار پیش‌نویس پیشنهادی مصوب شورای انقلاب، با برگزاری جلساتی هفتگی با عنوان «برنامه بحث آزاد پیرامون قانون اساسی» از «همه خواهران و برادران متعهد به انقلاب مکتبی» دعوت کرد که در این جلسات حضور یابند و وعده داد که «مشروح این بحث‌ها در فرصت مناسب از نوار استخراج شده» و در گزارشی کامل منتشر گردد (ش ۱۳، ۱). أمت در یادداشتی با عنوان «درباره پیش‌نویس قانون اساسی» در ابتدا با یادآوری این «مسأله اساسی» که آیا ابتدا شرایط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کنونی کشور اجازه طرح و تصویب قانون اساسی را می‌دهد یا خیر، تأکید کرد:

در شرایطی که هنوز ریشه‌های شجره کهنسال استبداد خشک نشده و سرمایه‌داری بین‌المللی هم‌چنان قامتش راست ایستاده و شبکه‌های استعماری‌اش در ایران «عملاً» نابود نگشته، بسیار دشوار است بپذیریم که بررسی و تصویب قانون اساسی طبق هر آئینی که می‌خواهد باشد- موقعیت و ضرورت دارد (ش ۱۳، ۳).

با این حال ارائه «چهارچوبی حقوقی» را برای بیان «انقلاب سیاسی و اجتماعی اسلام در ایران» ناگزیر می‌داند و با پافشاری بر این نکته که اسلامی و ایدئولوژیک بودن انقلاب حصار «خواست‌های ملی» را می‌شکند و رسالت جهانی‌اش را یادآوری می‌نماید، تأکید می‌کند قانون اساسی آینده با توجه به «اصل اجتهاد اسلامی» می‌بایست نمونه یک قانون اساسی مترقی باشد (ش ۱۳، ۳).

با آغاز به کار مجلس خبرگان و فرآیند تصویب قانون اساسی، جنبش مسلمانان مبارز مشارکتی فعالانه داشت. ابتدا در بیانیه‌ای ضمن یادآوری ضرورت وجود «پیشتاز انقلابی» برای تدوین قانون اساسی، انتظارات خود را بیان نمود (ش ۱۷، ۷). و با تأکید بر خالی بودن پیش‌نویس قانون اساسی از «روح مکتبی»، این نوید را داد که در اولین فرصت، مشروح متن پیشنهادی جنبش در معرض افکار عمومی قرار داده خواهد شد (همان، ۷). سپس متن پیشنهادی توسط شورای حقوقی جنبش مسلمانان مبارز، تهیه، تنظیم و به چاپ رسید (مصاحبه با پیمان، ۱۴۰۲). نویسندگان، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را «ترجمان مبارزه‌ای که از آغاز تا روزگار پیامبر گرامی محمد (ص) و از آن زمان تا امروز برای تحقق

رویکرد نشریهٔ اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۴۵

توحید به نحو دیگر ادامه یافته» معرفی و ابراز امیدواری کردند که تصویب آن بر «دامنهٔ آزادی‌های انسانی از طریق دستیابی به استقلال کامل در اسلام را آزادی‌بخش» بیفزاید. جنبش مسلمانان مبارز در این جزوه، نظام جمهوری اسلامی را نظامی توحیدی بر پایهٔ «فرهنگ اصیل، پویا و انقلابی اسلام»، «تکیه بر ارزش و کرامت انسانی» و «نفی هرگونه تبعیض و سلطه‌جویی فرهنگی، سیاسی و اقتصادی» معرفی می‌کند و محدود نمودن نقش دولت را برای تثبیت اصل حاکمیت مردم ضروری می‌داند. شورای حقوقی جنبش در ادامه بایدها و نبایدهایی را به مثابه نقشهٔ راه در تدوین قانون اساسی و بنیادهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن بیان نمودند و ابراز امیدواری کردند با تصویب قانون اساسی پیشنهادی جنبش که در قالب ۱۵۵، اصل تنظیم گردیده است و «مشارکت در ساختمان جامعهٔ اسلامی انقلابی»، مبارزهٔ تاریخی خود را به پیروزی کامل برسانند. (پیشنهاد قانون اساسی جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸: ۴).

نشریهٔ اُمت در طول و دوران فعالیت مجلس خبرگان، به گونه‌ای مستمر فرایند تصویب قانون اساسی را دنبال می‌نمود و با انتشار مقالات و گزارش‌هایی، مشارکت جنبش مسلمانان مبارز را یادآور می‌شد. برای نمونه در گزارشی از صحن علنی مجلس حرکت اعتراضی و بر زمین نشستن سیدمحمود طالقانی را دستمایهٔ اعتراض خود به عدم ضرورت تدوین قانون اساسی، قرار داد. نویسنده با ارائه نقل قول‌هایی از طالقانی، مبنی بر بسنده بودن احکام اسلامی و سیرهٔ پیامبر برای ادارهٔ امور، اختصاص اعتبار ده میلیون تومانی برای «برنامه‌های مجلس خبرگان» (اعم از هزینهٔ نمایندگان، پاسداران، پول کاغذ و تکثیر و ...) را مورد انتقاد قرار داده و ضمن بیان تعجب و خشم بسیاری از نمایندگان، خواهان رد این اعتبارات شد (ش ۲۰، ۳).

۵. اُمت و اصول اقتصادی قانون اساسی

در سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی و به اقتضاء ضرورت یافتن جایگزین برای ساختار رو به اضمحلال حکومت پهلوی از منظر انقلابیون، کوشش‌هایی از جانب سیدمحمداقبر صدر (با کتاب اقتصادنا)، سیدمحمود طالقانی (با کتاب اسلام و مالکیت)، سیدمحمد بهشتی (با کتاب بانکداری، ربا و قوانین مالی اسلام)، علی شریعتی (با کتاب جهت‌گیری طبقاتی اسلام)، سیدابوالحسن بنی‌صدر (با کتاب اقتصاد توحیدی) و حبیب‌اله پیمان (با کتاب برداشت‌هایی دربارهٔ مالکیت، کار و سرمایه از دیدگاه اسلام) به عنوان

تئوری‌سازان اقتصاد ایران در دوره گذار انقلابی و استقرار نظام اسلامی صورت گرفت. نحوه مدیریت اقتصاد ایران یکی از محورهای مخالفت با حکومت پهلوی بود. از آنجا که به دلیل شرایط سیاسی، نقد و بررسی خوانش‌های مارکسیستی از اقتصاد در دانشگاه‌ها مقدور نبود، گفتگو درباره اقتصاد سوسیالیستی به خارج از دانشگاه و نیروها و سازمان‌های سیاسی کشیده شد.

یکی از این نظریه پردازان حبیب‌اله پیمان بود. وی در اولین کوشش خود به عنوان عضوی از «نهضت خدایپرستان سوسیالیست» در اثری با نام «سوسیالیسم مردم ایران» که توسط کانون تبلیغات و تعلیمات حزب مردم ایران منتشر گردید به شرح مزیای سوسیالیسم برای نجات ایران می‌پردازد و روشنفکران، کارگران و دهقانان را نیروهایی خواهان و انجام دهنده تحول ارزیابی می‌نماید. این کتاب که در مرحله آغازین نهضت روحانیت نگاشته شده، بی آنکه اشاره‌ای داشته باشد، به گونه‌ای خاص در برابر آن قرار می‌گیرد (جعفریان، ۱۳۸۹: ۳۳۵). پیمان با اشاره به عدم مشروعیت مالکیت زمین‌داران می‌نویسد:

اینک هرگاه صحبت از ناروا و نامشروع بودن این مالکیت بشود، فریاد واشریعتا و الاسلامی این دشمنان واقعی دین بلند می‌شود و فراموش می‌کنند که قوانین اسلام، به شدت آنان را محکوم می‌سازد. اسلام هر مالی را که جز از راه کوشش فردی به دست آمده باشد، نامشروع می‌داند. زمین متعلق به خداست و هرکس در آن کشت، حاصلش را مالک می‌شود. «الزراع للزراع» و هیچ کس حق ندارد دور زمین حصار بکشد و گروهی را به کار و اداره و حاصل کار ایشان را تصاحب کند (پایدار، ۱۳۴۱: ۶۰).

پیمان در کتابی با نام «برداشت‌هایی درباره مالکیت، کار و سرمایه از دیدگاه اسلام» درصدد برآمد ضمن ارائه نظریات اقتصادی‌اش به حل معضل مالکیت پردازد. دیدگاه او چون دیگر چپ‌گرایان مسلمان مانند شریعتی و طالقانی، تلفیقی از تئوری‌های رایج مارکسیستی با لعابی از مفاهیم دینی است. برای نمونه پیمان در حالی که تحلیل مارکسیستی در باب روند تحولات و حرکت تاریخ و نقش تعیین کننده زیربنای اقتصادی را می‌پذیرد، تلاش می‌کند با وارد کردن عناصری چون فطرت، غریزه و اراده وجه تعیین‌کنندگی اقتصاد را در نظریه خود تعدیل کند:

تغییرات در زمینه شیوه‌های تولید اقتصادی و بهره‌برداری از طبیعت و هم‌چنین تغییرات در ابزار و وسایل کار و فنون و کیفیت تولید، در طول زمان تابع سنت‌های خاص

رویکرد نشریه اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۴۷

تکامل جامعه در زمینه تولید اقتصادی است که در انگیزه‌های فطری انسانی (صیانت نفس، رشد و نمو و بقاء نوع) هم ریشه دارند (پایدار ۱۳۵۶: ۱۳۰).

از منظر پیمان پس از آن که دشواری‌های مربوط به مراحل اولیه حیات انسان از قبل یافتن غذا، مقابله با نیروهای طبیعت و امثال آن با تکامل ابزار تولید و افزایش معلوماتش درباره پدیده‌های طبیعی بر انسان آسان شد، بشر قادر به تولید مازاد بر احتیاج شخصی گردید. در این مرحله از حیات بشر

دو پدیده خطرناک و دو فتنه و بلای بزرگ ظهور کرد، دو پدیده‌ای که از آن پس موجد بزرگ‌ترین مشکلات اجتماعی - اقتصادی و سرچشمه بدبختی‌ها و محرومیت‌ها و اختلاف‌های طبقه‌ای و بسیاری از جنگ‌ها و انحرافات و فساد و تباهی گردید.

یکی از این دو پدیده «پیدا شدن مالکیت خصوصی و انحصاری بر منابع و ثروت‌های طبیعی» بود و دیگری «استثمار کار انسانی» (همان، ۱۲). به باور او، به‌رغم این که مازاد تولید در روند حرکت جوامع بشری به مالکیت خصوصی و استثمار منجر شد، اما قانون فرمان الهی مقتضای دیگری داشت، چرا که

خداوند، زمین و آسمان و آنچه را در آن‌ها بود برای استفاده عموم مردم خلق کرد و مالکیت بر آن‌ها را جز برای خود مجاز نمی‌شمرد. فرمان بر این بود که انسان، برادروار از نعمت‌ها و ثروت‌های طبیعت با کمک نیروی کار و قدرت شناخت و خلاقیت خود استفاده کند و هیچ‌کس بر دیگری تجاوز نکند و دیگری را از آزادی‌اش محروم نسازد (همان، ۱۴).

به همین خاطر اسلام که به سرچشمه‌های فساد و بدبختی [مالکیت خصوصی بر منابع و ثروت‌های طبیعی و استثمار] آشناست در مسدود ساختن آن‌ها تردیدی به خود راه نداد و قاطعانه مانع از آن گشته که عده‌ای بر ثروت‌های طبیعی و خدادادی برچسب «مال من» زده، آن‌ها را از صورت «مال الله» و «مال خلق» خارج سازند. از دیدگاه پیمان، اسلام برای ممانعت از این که حتی تولید مازاد بر احتیاج ناشی از کار نیز باعث تراکم مالکیت و سرمایه در دست افراد شود، شرایط و محدودیت‌هایی را برای استفاده از این تولیدات وضع کرده است. بدین معنا که کار خلاق و تولیدی که به رفاه، آسودگی، تکامل و آزادی انسان‌ها کمک کند، وظیفه مقدس برای هر فرد سالم و تواناست. اما خلافت نوع انسان بر روی زمین مبین مسئولیت و حق جمعی آن‌ها نسبت نعمت‌ها و ثروت‌های طبیعی نیز هست. به

همین خاطر، آن چه یک فرد به عنوان وظیفه‌ای انسانی تولید می‌کند، اگرچه در اختیار او است اما تنها به شخص او تعلق نداشته بلکه متعلق به همه جامعه است. حق او در تولید خود، در همان حدی است که احتیاجش را بر آورده سازد و مازاد آن را باید در اختیار جامعه قرار دهد (صفری، ۱۴۰۳: ۳۱۸). وی با استفاده از مفاهیمی چون کمال، اتفاق و تکافل، کوشید نشان دهد حدود و معیار اسلام در زمینه مادیات، رفع احتیاج است. پیمان تکامل انسان را هدف اساسی خلقت او و پایه تلاش‌هایش بر می‌شمارد و برای رسیدن به آن از دو ابزار بهره می‌جوید. نخست «ایمان» که اساس تربیت و تکامل شخصیت و ضامن حفظ آزادی انسان است و دوم «قدرت اجرایی جامعه». پیمان و همفکرانش نظیر حسن توانائیان فرد (که بعدتر و با نظریه خدا-مالکی، به معنای مالکیت خدا بر زمین و منابع طبیعی از نویسندگان ثابت نشریه اُمت نیز شد) قائل به دخالت و افزایش اختیارات حکومت در عرصه اقتصاد بودند. پیمان درباره اختیارات حکومت اسلامی در امر اقتصاد بر این باور است که:

حکومت اسلامی در ایفای وظیفه و تعهد خود نسبت به تأمین مایحتاج عموم مردم، از امکانات فراوانی بهره‌مند است از جمله اخذ مازاد بر احتیاج افراد در قالب زکات و مالیات‌های مختلف. بالاتر از آن، اعمال حق مالکانه و تسلط خود بر منابع طبیعی و ثروت‌ها و ایجاد و توسعه بخش عمومی تولید اقتصادی (پایدار ۱۳۵۶: ۱۳۷).

پس از پیروزی انقلاب و به‌هنگام تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی نیز، اُمت در سلسله مقالاتی با عنوان «مباحث ایدئولوژیک» به قلم حبیب‌اله پیمان، با انتقاد از نگاه دولت به مسئله مالکیت، در شرح «مالکیت در اقتصاد اسلامی» از غیر اسلامی بودن مالکیت مغازه‌ها در بازار سخن گفت:

این‌که گفته شده هرکس زودتر به بازار رفت و مکانی را اشغال نمود تا شب حق تقدم در استفاده از آن دارد، دلیل است بر این‌که مغازه‌ها در مالکیت خصوصی افراد نبوده است [...] بازار هم مانند مسجد است. مکان‌های آن ملک خدا یعنی برای استفاده عموم است و هرکس زودتر مکانی را برای عرضه و فروش کالای خود اشغال کرد بر دیگران حق تقدم دارد و کرایه دادن هم معمول نیست (ش ۱۸، ۲).

با چنین تصویری، گردانندگان اُمت ضمن تأکید بر ضرورت محاکمه و اعدام کارخانه داران از روند کند بودن مصادره‌ها توسط دولت گلایه داشتند؛ هم‌چنان‌که در مطلبی با نام «از طرح ملی شدن صنایع چه خبر؟» نویسنده نسبت به تردید دولت درباره ملی شدن سهام

رویکرد نشریه اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۴۹

کارخانه‌ها و امکان مصادره آن» به نفع مستضعفین و تأخیر در تصویب آئین‌نامه اجرایی ملی شدن صنایع خصوصی، هشدار داد (ش ۱۶، ۱).

در مطلبی دیگر با نام «تضاد بین واقعیت پرداخته ذهن و واقعیت مستقل از ذهن» که در واقع گزارشی است از میزگردی با حضور حبیب‌اله پیمان، محمد ملک‌ی، حسن افتخار و طاهر صفارزاده. دغدغه‌های خود را با مخاطبان در میان گذاشتند. برای نمونه حسن افتخار از اعضای شورای مرکزی جنبش مسلمانان مبارز، این پرسش را مطرح نمود که

آیا کسانی که صریحاً اعلام کردند که در اسلام مالکیت محترم است و هیچ حد و مرزی ندارد، نمایندگان آن‌ها بر علیه سرمایه‌داران وابسته اقدام خواهند کرد؟ [...] این سستی شده برای ملت ایران که سازش نکند و به خاطر رفاه و آزادی‌های دموکراتیک هدف‌های اصلی‌اش که استقلال واقعی است [را] زیر پا نگذارد (ش ۴۹، ۶).

در ادامه و در مقاله‌ایی با عنوان «کند و کاوی در مسائل اقتصادی قانون اساسی»، ارگان مطبوعاتی جنبش، با غیراسلامی خواندن اصول اقتصادی پیش‌نویس قانون اساسی، خواهان روشن شدن وضعیت «مالکیت خصوصی» در نظام اسلامی گردید:

آنچه که این قانون اساسی اسلامی باید روشن کند این است که مالکیت خصوصی کارخانه‌جات صنعتی امروز که استثمار آفرین است باید تبدیل شود به اصل خدا-مالکی [...] یعنی نه بخش دولتی باشد و نه خصوصی، بلکه بخش مسئول اصل خدا-مالکی شود که یک شورای مراجع آگاه [...] حق تصمیم‌گیری نهایی را در مورد به کار بردن ابزار تولید داشته باشند (ش، ۲۵: ۳).

اُمت در مطلبی با نام «پیرامون مجلس خبرگان و اصول اقتصادی قانون اساسی»، ضمن انتقاد از اسلامی خواندن اصول تصویب شده در مجلس خبرگان قانون اساسی توسط نمایندگان منتخب، تصویب قوانین اقتصادی را فرصتی برای کوتاه کردن «دست بیگانه» و از بین بردن «سرمایه‌داری وابسته» قلمداد می‌کند، فرصتی که در شور ضدامپریالیستی شکل گرفته پس از مصادره ستاد عملیاتی سیا در ایران [اشغال سفارتخانه ایالات متحده]، مردم محروم بدان چشم دوخته‌اند (ش ۳۲، ۴).

با پایان یافتن کار بررسی و تدوین قانون اساسی، جنبش مسلمانان مبارز با انتشار بیانیه‌ای نسبت به آن واکنش نشان داد. نویسندگان بیانیه ضمن درک نظر امام بر ضرورت سرعت بخشیدن به تصویب قانون اساسی توسط نمایندگان، کلیات آن را تأیید و بسیاری از اصول آن را مرتقی و واجد ویژگی‌های مکتبی معرفی نمودند. با این حال با تقاضا از رهبری

انقلاب، نسبت به امکان بررسی دوباره و منوط کردن به ترمیم، اصلاح و تکمیل برخی اصول قانون اساسی، مردم و هواداران خود را به شرکت در همه‌پرسی تشویق کردند (روزنامه اطلاعات، ۱۰ آذر ۱۳۵۸، ص ۱۲).

نکات اساسی و مورد نظر جنبش مسلمانان مبارز که می‌بایست در تصحیح و ترمیم قانون اساسی رعایت می‌شدند عبارت بودند از:

۱) پیش‌بینی اصلاح، تکمیل و یا تغییر اصول و مواد قانون اساسی. ۲) وحدت رهبری جامعه در یک شورای رهبری که بر اساس اصل بیعت (منتخب مردم و نمایندگان مجلس شورای ملی بوده) به صورت شورایی و دسته‌جمعی مملکت را رهبری و اداره کند. ۳) نظام شورائی از گسترده‌ترین سطح توده‌ها آغاز و به مجلس شورای ملی و شوری رهبری ختم شود و در آن اداره امور داخلی برای همه اقوام در چارچوب جمهوری اسلامی و قانون اساسی و تمامیت ارضی به صورت خودمختار مود تأیید قرار گیرد. ۴) زمین از آن خدا و امانت نزد کسی است که روی آن کار می‌کند و محصول متعلق به زارع است. ۵) هرکس حق دارد با کار مشخصی و در حد نیاز از منابع طبیعت بهره‌برداری کند و احیا کننده اگر شخصاً بهره‌برداری نمی‌کند، تنها می‌تواند اجرت‌المثل مورد احیاء را دریافت کند و حق دیگری بر زمین و محصول ندارد. ۶) بخش خصوصی تنها شامل آن دسته از فعالیت‌های اقتصادی باشد که ابزار تولید و سرمایه در ملکیت تولیدکنندگان و یا بهره‌برداران بلافصل است. مؤسسات تولیدی و ماشینی که محصول انبوه و مازاد بر حوائج معمولی تولیدکنندگان دارند، در بخش خصوصی قرار نمی‌گیرند. ۷) مالکیت مشروع وقتی است که فقط به محصول کار شخص تعلق گیرد و محدود است چون کثر یعنی انباشتن مازاد بر احتیاج حرام است و نگهداری آن در وقتی که جامعه بدان نیاز دارد ممنوع می‌باشد. ۸) به مصداق آیات لا إكراهَ فی الدِّینِ و الَّذِینَ یَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فِیَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ. عقیده، اظهار و رأی و نظر کاملاً آزاد (اگر آزادی و حیثیت انسانی دیگران را نقض نکند) و فعالیت سیاسی و تشکیل اجتماعات به شرطی که اساس جمهوری اسلامی را بر هم نزنند، مجاز و آزاد می‌باشد. ۹) در اصل مربوط به شرایط انتخاب ریاست جمهوری به جای «رجال مذهبی و سیاسی واجد شرایط»، «افراد واجد شرایط»، قید شود تا در آینده از هرگونه امکان برداشت‌های ارتجاعی جلوگیری گردد (ش ۳۳؛ ۸).

در فردای همه‌پرسی تصویب قانون اساسی در مطلبی با عنوان «مردم، قانون اساسی و مبارزه با امپریالیسم» نویسنده اُمت با دشوار تلقی کردن موقعیت نیروهای پیشرو و مترقی مسلمان در برابر قانون اساسی جدید، بیعت خود را در رأی آری دادن به آن، بیعتی مشروط

دانسته: «که مشروطیت آن را تصویب متمم در چهارچوب پیشنهادات [جنبش] تعیین می نماید» (ش ۳۴، ۷).

چند ماه بعد و پس از اعلام نظر رهبر انقلاب بر ضرورت ترمیم برخی از اصول قانون اساسی، گردانندگان اُمت در یادداشتی ضمن ابراز شادمانی از این فرمان، آن را «طلیعه‌ای جدید» از قاطعیت در پیش‌گامی امام خمینی و پایان «دو دوزه بازی‌ها» و «ضد و نقیض گوئی‌ها»ی سردمداران مجلس خبرگان درباره متمم قانون اساسی و فرصتی برای تدوین متممی با ماهیت «صددرصد» ضدامپریالیستی، معرفی کردند. در ادامه نیز پیشنهادهای جنبش مسلمانان مبارز را با درخواست وحدت دوباره خلق قهرمان ایران حول امام اُمت، بیان کردند: «اصول اقتصادی جدیدی تصویب شود که راه را برای در هم‌کوبی طبقه استثمارگر (به ویژه فئودال‌ها و سرمایه‌داران وابسته» هموار سازد. ما پیشنهاد می‌کنیم که برای نابودی سرمایه‌داری وابسته در قانون اساسی ابقاء و گسترش صنعت مونتاژ منع شود. بعضی اصول قانون اساسی به ویژه اصول اقتصادی آن از حالت کلی بیرون آید. مثلاً در رابطه با اصول منع اسراف و تبذیر و منع بهره‌کشی و مواردی که مصداق اسراف و تبذیر و بهره‌کشی است در قانون تصریح گردد. برای نمونه، مونتاژ از مصادیق بارز اسراف و تبذیر و بهره‌کشی است که باید تحریم گردد [...] در متمم قانون اساسی، بهره بانکی به عنوان «ربا» تلقی گردد تا در آینده ترتیبات حذف کامل و واقعی از نظام بانکی ایران فراهم شود [و بالاخره] اصول سیاسی جدیدی، با ماهیت صددرصد ضدامپریالیستی تصویب شود تا در آینده راه بر لیبرالیسم و سازشکاران و دوستان امپریالیسم آمریکا و متحدین اروپایی آن بسته شود» (ش ۴۲، ۳). با این آرزو که با اتحاد تمام نیروهای خلقی، افشای لیبرال‌هایی که هنوز افشا نشده‌اند و بیرون راندن از صحنه سیاست ایران، خط امام تعمیق یافته و متمم قانون اساسی، تجسم خط امام (خط مبارزه با امپریالیسم آمریکا) شود (همان، ۳).

با این وجود، حسن توانائیان فرد که از همفکران پیمان و از نویسندگان نشریه اُمت بود در انتقاد از اصول اقتصادی قانون اساسی نوشت: «این قانون اساسی یک رونویسی از قانون اساسی گذشته که گهگاه با جملاتی روشنفکرمانه و مترقی‌نما بزرگ شده‌است و طرز آوردن این جملات هم بسیار ناشیانه بوده که از عجله و دستپاچگی تنظیم‌کنندگان حکایت می‌کند» (توانائیان فرد، ۱۳۵۹: ۱۹).

۶. نقدی بر نگاه اقتصادی نشریه اُمت

فرهنگ وبستر اقتصاد سیاسی را یکی از رشته‌های علوم اجتماعی تعریف می‌کند که به مسأله رابطه متقابل فرایندهای اقتصادی و سیاسی می‌پردازد. این فرهنگ، اقتصاد سیاسی را رشته‌ای از رشته‌های حکمرانی می‌داند که با هدایت سیاست‌ها به سمت تقویت حکومت سروکار داشته‌است (چیلکوت، ۱۳۸۷: ۶۰۰). باید دانست که سوسیالیسم، یک فلسفه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که طیفی از نظام‌های اجتماعی و اقتصادی را دربرمی‌گیرد و با مالکیت اجتماعی مشخص می‌شود (رحمانی، ۱۴۰۱: ۲۸۰). یکی از بخش‌های اصلی اندیشه چپ و سوسیالیسم، «نظریه ارزش-کار» است که کارل مارکس آن را برای تبیین علمی نحوه استثمار در تولید و نظام سرمایه‌داری به کار گرفت. این نظریه مارکسیستی به عنوان مبنایی برای نشان دادن روابط اجتماعی و اقتصادی ناعادلانه، تأثیر بسیاری بر روشنفکران مذهبی و روحانیون مذهبی که تئوری‌سازان اقتصاد ایران در دوره گذار انقلابی و استقرار نظام اسلامی بودند، گذاشت.

یکی از این تئوری‌سازان پیمان بود. بر مبنای آنچه حبیب‌اله پیمان در کتاب «برداشت‌هایی درباره مالکیت کار و سرمایه از دیدگاه اسلام» و بیشتر از آن در سلسله مقالاتی با عنوان «مباحث ایدئولوژیک» که طی انتشار اُمت مطرح ساخته است، چیزی جز نظریه ارزش-کار و استثمار مارکسیستی ارائه نمی‌شود. یکی از تفاوت‌هایی که می‌توان میان کوشش پیمان به عنوان روشنفکری مذهبی با کار تئوری پردازی مانند سیدمحمدباقر صدر (که تکیه‌اش بر احکام فقهی است) برشمرد تلاش او برای تفسیری اسلامی از نظریه ارزش-کار می‌باشد.

تلاش وی برای ارائه ویرایشی اسلامی از این نظریه در سراسر مقالات منتشر شده در نشریه اُمت، تنها به ذکر و استفاده از آیاتی از قرآن مجید محدود می‌گردد که هیچکدام نتیجه مورد نظر پیمان را به دنبال ندارد. برای نمونه او با اشاره به آیه ۳۸ سوره مدثر (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ / هرکسی در گرو دستاورد خویش است) به باور اسلامی به این نظریه مارکسیستی تأکید دارد، در حالی که با تأمل بیشتر و مراجعه به متن قرآن، می‌توان دریافت که موضوع آیاتی این چنین، مربوط به روز قیامت و حسابرسی اعمال انسان می‌باشد و ارتباط روشنی بین آن و نظریه‌های مانند ارزش-کار نمی‌توان متصور شد.

۷. نتیجه گیری

مواضع اعلام شده جنبش مسلمانان مبارز پیرامون اصول اقتصادی قانون اساسی را می‌بایست نزدیک‌ترین آراء در تحولات آتی پیش‌نویس مطرح شده در مجلس خبرگان قانون اساسی تلقی کرد که توسط گروه‌های اسلام‌گرا دنبال شد. اُمت بر مبنای اشتراکاتی که با این مجموعه به‌ویژه در دوران پیش از پیروزی انقلاب اسلامی داشت، به مفصل‌بندی نشانه‌ها و ساماندهی مفاهیم پرداخت و با کمک به تثبیت گفتمان غالب اسلامی که «اسلام‌گرایی» دال مرکزی و بی‌بدیل آن بود (و مفاهیمی هم‌چون عدالت، مالکیت، امت اسلامی، غرب‌ستیزی و ولایت فقیه حول دال اصلی آن شکل گرفته و نظام معنایی تثبیت شده‌ای را ایجاد می‌نمود)، به قوام یافتن خطوط عمده نظام اقتصادی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی (که در اصل چهل و چهار قانون اساسی به تصویب رسیدند) و هم‌چنین روشن شدن وضعیت مالکیت (که در اصل چهل و شش و با مشروعیت یافتن مالکیت هر فرد نسبت به کسب‌وکار خویش نمود پیدا کرد) و منع اسراف و تبذیر (که در اصل چهل و سوم عینیت پیدا کرد)، یاری رساند.

گفتمان مسلط از منظر اقتصادی در دوران استقرار نظام اسلامی و انتشار نشریه اُمت، «عدالت اجتماعی» بود. کوشش‌های فکری و عملی اندیشه‌ورزان انقلابی در این دوران، محدود به روایتی سطحی از مفهوم سرمایه‌داری جهانی گردید. سایه تلقی مارکسیستی از مفاهیمی مانند امپریالیسم و عدالت را می‌توان در نگاه پیمان نیز مشاهده نمود. بی‌تردید مارکسیسم یکی از جریان‌های مهم فکری و فلسفی در جهان امروز به شمار می‌آید، اما به سختی می‌توان میان عدالت در دوران پیشامدرن و روایتی اسلامی از آن با نگرش مارکسیستی از مفهوم عدالت ارتباط معناداری برقرار کرد. تمرکز بر عدالت به مثابه نقض کننده مالکیت خصوصی در اندیشه گفتمان‌های حاضر در عرصه عمومی ایران پس از انقلاب اسلامی و بی‌اعتنایی به مفاهیمی مانند دموکراسی، موجب شکل‌گیری نوعی سرمایه‌داری دولتی گردید.

تسخیر فضای پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط ادبیات چپ با برجسته شدن شعارها و دورنماهای مارکسیستی و برتری مفاهیمی مشترک یا هم‌ارز گفتمان‌های رقیب، مانند «عدالت‌خواهی» و نیز دقت در برخی تعبیر به کار برده شده در «مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی» نشان می‌دهد که نشریه اُمت (ارگان مطبوعاتی جنبش مسلمانان مبارز) به‌عنوان رسانه‌ای جمعی، با طرح ایده‌های خود و تلاش برای تبدیل آن به پندار اجتماعی، و

به‌رغم فاصله گذاری با سازمان‌های سیاسی نظیر حزب توده، نقش کنش‌یار (کاتالیزور) را برای ورود مفاهیم و حتی تفاسیر مارکسیستی و نظام معنایی برآمده از آن‌ها به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ایفا نمود. مطالعه مطالب و مقالات نشریه اُمت و دیگر آثار جنبش مسلمانان مبارز تصویر روشنی از نظام سیاسی مطلوب و مدل توسعه اقتصادی مدنظر آنان را ارائه نمی‌دهد. با این حال، شاید بتوان با دقت بیشتر نظامی مبتنی بر عدالت توزیعی دموکراتیک (چیزی میانه سوسیالیسم لیبرال و دولت رفاه) را از دیدگاه‌های متأخر این نحله فکری برداشت نمود. موضوعی که نیازمند پژوهشی مستقل است و مجال دیگری را می‌طلبد.

کتاب‌نامه

- اُمت (۱۳۵۸). ارگان جنبش مسلمانان مبارز، دوره کامل، تهران.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۷). دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر نگاه معاصر.
- پایدار، حبیب‌اله (۱۳۴۱). دو اصل از سوسیالیسم مردم ایران، تهران، انتشارات شیوه نو.
- پایدار، حبیب‌اله (۱۳۵۶). برداشت‌هایی درباره مالکیت کار و سرمایه از دیدگاه اسلام، تهران، تشیع.
- پیشنهاد قانون اساسی جمهوری اسلامی (۱۳۵۸). تهیه و تنظیم از شورای حقوقی جنبش مسلمانان مبارز، تهران، انتشارات جنبش.
- توانایان فرد، حسن (۱۳۵۹). نقد و بررسی اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، قسط.
- جعفرزاده، محمدکاظم (۱۳۹۶)، تحلیل محتوایی نشریه اُمت؛ ارگان رسمی جنبش مسلمانان مبارز ۱۳۵۹-۱۳۵۸» پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه یزد.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۲). جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی-سیاسی ایران؛ از روی کار آمدن محمدرضاشاه تا پیروزی انقلاب، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- چیلکوت، رونالد (۱۳۸۷). نظریات سیاست مقایسه‌ای، ترجمه وحید بزرگی، تهران، انتشارات رسا.
- حاجیلری، عبدالرضا (۱۳۸۰). کنکاشی در تغییر ارزش‌ها پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تهران، نشر معارف.
- خمینی، روح‌اله (۱۳۷۸). صحیفه امام، جلد ششم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

رویکرد نشریه اُمت به تدوین اصول اقتصادی ... (احسان الله خدیوی و دیگران) ۳۵۵

رحمانی، قدرت‌اله (۱۴۰۱). تأثیر اندیشه‌های سوسیالیستی بر تدوین و نگارش اصول اقتصادی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. قدرت‌اله رحمانی و امیر حمیدی، تهران، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۱۰۲.

رهبری، مهدی (۱۳۹۱). مشروطه ناکام، تأملی در رویارویی ایرانیان با چهره ژانوسی تجدد، تهران، کویر. سحابی، عزت‌اله (۱۳۹۹). با تاریخ در صحنه، گفتگو با مهندس عزت‌اله سحابی، به کوشش حمید بصیرت منش، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج.

سلطانی، علی اصغر (۱۴۰۰). قدرت و گفتمان و زبان، تهران، نشر نی. سلطانی، ناصر (۱۳۹۷). اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی، مقالات و یادداشت‌های روزنامه‌ها و مجله‌ها، تهران، شرکت سهامی انتشار.

صالحی نجف‌آبادی، عباس؛ سهرابی، محمد (۱۳۹۷). دلایل هژمونیک شدن گفتمان غرب‌ستیزی در میان روشنفکران ایران در دهه ۴۰ و ۵۰، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۴۴.

صفری، آرش (۱۴۰۳). پیدایش مفاهیم اسلام سیاسی در ایران معاصر، تهران، نشر نی. طاهری‌کیا، حامد (۱۴۰۰). ایران به سوی جمهوری اسلامی؛ میدان سیال در سال‌های آستانه‌ای ۱۳۶۰-۱۳۵۸، تهران، نقد فرهنگ.

محقق، محمدجواد (۱۳۸۴). نظام اقتصادی از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، مجله معرفت، شماره ۸۹.

ملائی توانی، علیرضا (۱۳۹۵). گفتمان تاریخ‌نگاری رسمی دوره پهلوی پیرامون رضاشاه، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

منصوری، جهانگیر (۱۳۸۶). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸، تهران، نشر دوران. نوذری، حسینعلی (۱۳۷۹). صورت‌بندی مدرنیته و پست مدرنیته، تهران، نقش جهان.

نورایی، مهدی (۱۳۹۸). قانون اساسی ایران چگونه به تصویب رسید؟ تهران، ماهنامه عصر اندیشه، شماره ۲۲.

یحیایی، احمد (۱۳۹۰). تحلیل گفتمان چیست؟ تهران، بی‌نا.

مصاحبه با حبیب‌اله پیمان، ۲۱ شهریور ۱۴۰۲

روزنامه آیندگان، ۱۰ مرداد ۱۳۵۸، صفحه ۱۲.

روزنامه انقلاب اسلامی، ۱۹ مرداد ۱۳۵۸، صفحه ۵.

روزنامه جمهوری اسلامی، ۲۵ تیر ۱۳۵۸، صفحه ۲.